

1989 és 1990 két megegyezése a kompromisszumokat kevésre becsülő Magyarországon

Számos vizsgálat szerint a magyar közvélemény döntő hányada kudarcnak véli az új Magyarország első két évtizedét. Pedig hazánk sokáig a piaci átmenet, majd 1987-től a demokratikus fordulat élénjáró állama volt a térségben. Ám a magyarok kezdettől kivételesen alacsony számban vettek részt az alkotmányosság helyreállításának kiharcolásában. Majd a gazdasági visszaesést, a formálódó új kapitalizmus ellentmondásait tapasztalva sokan már a kilencvenes évek elején elfordultak az eredeti nyugatos rendszerváltó eszméktől. A közvélemény jórészt alig néhány esztendő alatt megbicsaklott az eleve sem túlságosan nagy bizalom a piacosító reformok és a nyugatos jogállam sikerében. Nem egyszerűen a hit és reménység veszett el hirtelen: a piaci és a demokratikus váltás eddig nem hozott középre tartó jóléti társadalmat. Ma Magyarország gazdasági mutatói távolabb vannak a régi uniós tagállamok átlagától, mint a teljes jogú tagság elnyerése idején álltak.

Nemszeretem rendszerváltás

A szélesebb választóközönség számára a demokrácia legfőbb ígérete a csaknem mindenkit elérő gyors európai felzárkózás volt, csakhogy az elmúlt húsz, de különösen az utolsó tíz esztendő mind súlyosabb kudarcot eredményezett. Magyarországon lényegében az első nagy olajválság, vagyis a hetvenes évek dereka óta nincs évtizedes, biztos alapokon álló, érdemleges növekedés, viszont egyre rövidebbek a túlköltekezések, majd a megszorítások és a piacosító reformok ciklusai. 2001 és 2008 között a többi térségbeli ország gazdasága lendületesen fejlődött, hazánkban ellenben 2004 után lényegében megállt a közeledés. Magyarország gazdasági mutatói Kelet-Közép-Európa legfejlettebb országaihoz képest, változó mértékben, de már több évtizede elmaradni látszanak. Különösen rosszak az utolsó tíz esztendő adatai: hazánk kimaradt a 2004-2008 között szárnyaló térségbeli konjunktúrából. 2004 és 2008 között Szlovákia teljes növekedése 35,8%, Lettországé 30,3%, Csehországé 25,6%, Szlovéniáé 22,2% volt, miközben hazánk ugyanezen mutatója csupán 9,9%. A régi tagállamokban ugyanezen idő alatt a növekedés átlagosan 8,3% volt.

2001 és 2010 között az évi átlagos növekedés üteme nálunk 1,9%, viszont Lengyelországban 3,9%, Csehországban 3,2%, Szlovákiában 4,9%, Szlovéniában 2,9%, Romániában 4,2% volt. A 2008-ban induló pénzügyi világválság 6,8%-os visszaeséssel hazánkban hozta a visegrádi országok között a legsúlyosabb következményeket. Az utolsó három évben növekedésünk továbbra is néhány tized százalékkal a régi uniós tagállamok átlaga alatt maradt.

Amióta csak modern statisztikai módszertannal készülnek GDP-számítások, a lengyel eredmények mindenkor érezhetően alatta maradtak a magyaroknak. Például a lengyelek számára előnytelen induló időpontban, 1990-ben az egy főre jutó lengyel GDP vásárlóerő-paritáson még csupán a magyarénak 59 százalékán állt. 2011-ben viszont Lengyelország valamelyest már megelőzte országunkat. Az egy főre jutó bruttó hazai termék számok minden bizonytalansága ellenére ez a fordulat sokat kifejez az elmúlt két évtized hazai történeteiből. A hetvenes-nyolcvanas években a még csaknem megoldhatatlannak látszó bajoktól szenvedő Lengyelország gondjai igazolták idehaza részben a kádári megoldásokat, most viszont többek között az általános lemaradás képzeke kezdte ki a demokratikus Magyarország eredményességébe vetett állampolgári hitet.

Érthetően csaknem az egész ország keresi a kudarc okait. A létező kapitalizmussal szembeni ellenérzések a térségben Magyarországon az egyik legerősebbek. Társadalmunk értékszerkezete számos vizsgálat szerint inkább balkáni vagy kelet-európai, semmint közép-európai. Ismét előjöttek, és kéz a kézben járnak a régi antikapitalista és antiparlamentáris meggyőződések. Nálunk a békés gazdasági fejlődés és a sajátos felemás kispolgárosodás aranykora a Kádár-korszak emlékéhez kötődik. Sokaknak ezért mindmáig mindennek a mércéje és a mintája az akkori felemelkedés tapasztalata. A mindent átható elégedetlenség érzése pedig szükségképpen kivétel az 1989-es fordulat mai megítélésére is.

A Kádár-rendszer öröksége

A szocialista berendezkedés hazánkban megvalósult szovjetformája semmiképpen sem következett szervesen a magyar társadalom második világháborús vereség utáni viszonyaiból. 1945 után egy darabig a régi történelmi elitcsoportok nélküli plebejus demokrácia formálódott. Sokan mélyen elkötelezetten hittek a kommunista párt küldetésében, ám a párt szavazói csupán erős kisebbségben voltak. Ugyanakkor számos megfigyelő tanúbizonysága szerint Rákosi Mátyás taktikai ügyessége, és pártjának eltökélt fegyelmezettsége kiemelkedett az induló tömegdemokrácia szervezetei közül. De a proletárdiktatúra gyors bevezetését nyíltan egyetlen politikai erő sem hirdette. Ám a szintén vesztes Németországgal szemben nálunk a liberális piacgazdaság intézményes újraépítésének sem igen jelentkeztek meggyőződéses szószólói.

A hazai nyilvánosságot inkább különböző tartalmú harmadik utas nézetek uralták. A magyarok túlnyomó többsége örömmel megőrizte volna a hatalommegosztás és az emberi jogok polgári rendjét. De már a húszas évek elejétől formálódott egy sokféle, egymással akár élesen ütköző irányzatokból álló, mégis a nyugatos megoldásokban valamiképpen csalódott, sajátos antikapitalista konszenzus, amely az ország sikerét, a kívánatos társadalmi igazságosságot a tulajdon- és a különböző vezetőpozíciók erőteljes újraelosztásával óhajtotta megalapozni. A társadalom megannyi bajának megoldását a megszólalók többsége az állami cselekvéstől és nem a piaci önmozgástól várta. Érdemleges nyílt közéleti vita inkább csak a közepes és főleg a kismagántulajdon sorsáról volt. A nem kommunista közszereplők alkalmanként bíralták a földosztás és az állami befolyás túlzásait.

Ám a rendszerek közötti alapvető választás nem az állampolgárok szándékain múlott. Az ország a szovjet befolyási övezetbe került, de hogy ez pontosan mit is jelent: csupán 1948-1950-re rögzült tartósan. Egy darabig alighanem még maga Sztálin sem határozott véglegesen. A nyugati hatalmak

mégis már a háború alatt tudomásul vették, hogy a Szovjetunió biztonsági érdekeire figyelemmel a térségben vele baráti viszonyban álló kormányok alakulnak. Ez az orosz értelmezésben kezdettől Kelet-Európa államainak korlátozott szuverenitását jelentette. A Szovjetunió kezdetben inkább lassította a hazai kommunisták kizárólagos hatalomra való törekvését. A hidegháború nekilendülésével, a Kominform 1947. szeptemberi megalakulásától azonban felgyorsult a Vöröshadsereg által elért terület szovjetizálása. A lengyel, cseh, szlovák, román, bolgár és magyar elitek lényegileg különböző politikákkal akarták megvédeni nemzetük érdekeit a második világháború alatt és után. Államuk sorsa 1949-re mégis meglehetősen hasonlóvá vált. 1949-53 között a sztálini Szovjetunió másolása csaknem teljesnek mutatkozott.

1956. október 23. után azonban néhány nap alatt összeomlott a pártállam roppant gépezete. A szovjet fegyveres erővel helyreállított államszocialista rendszer létezése legvégéig ötvenhatos élményei alapján cselekedett. Visszahozta a régi uralmi szerkezetet és ideológiát, azonban a hrucscsovi brezsnyevi Szovjetunió mellett már egészen másképpen működött, mint Sztálin idején. Az értelmi-ségi szemmel nézve egyszerű gondolkodású Kádár János politikai ösztöneivel tökéletesen megérezte, melyek a nagy reményeikben csalatkozott realista kisemberek legfontosabb vágyai. A szovjet fegyveres erők fellépése után kihuny a bizakodás, hogy az ország a Nyugat segítségével belátható időn belül megszabadulhat az államszocializmustól. Mindenki mégsem hagyhatta el az országot. A szovjet vezetés által kiválasztott új első titkár gyorsan kitanulta: a kíméletlen elrettentés és a kiszámítható egyéni boldogulás lehetőségének párosításával kiolthatja a nyílt ellenállást. Így rendszere tartós konszolidációjához, Magyarországon tulajdonképpen szokatlanul, nem is kellett valóságos kiegészítés, hanem elegendőnek bizonyult valamennyi felülről adott engedmény.

Másfél év alatt kiderült: a szovjettípusú államszocializmus úgy maradhat fenn, ha működését már nem a régi kommunista ideológia vezérli, hanem a gyakorlatias hatalompolitikai megfontolás. Az újabb forradalmi robbanás leginkább azzal előzhető meg, ha a pártállam csöndben visszatér Nagy Imre első kormányának megoldásaihoz. A konszolidálódott pártállam magyar módozata rendszerint nem nagyszabású előzetes tervek alapján formálódott, hanem kényszerek hatására hozott, sokszor eredetileg nagyon nem szeretett engedmények sorából lassanként tevődött össze. Ebben az értelemben az Kádár-rendszer részben névadója és megalkotója eredeti szándékai ellenében kapta meg végső jellegzetességeit.

Kádár János a rendszer stabilitása szempontjából kezdettől döntőnek tartotta az életszínvonal állandó javítását. Szovjet és kínai hitelből valamint segélyből még az 1957-es esztendő stagnáló gazdaságában is szükségesnek érezte a reálbér tetemes megemelését. A kisemberek áldozathozatalát kihívó érzéketlenséggel kikényszerítő korábbi gyakorlattal szakítva az első helyre tette az elemi állampolgári igények lehető kielégítését. Véglegesen felhagyott a folytonosan a „nagy ugrás” lehetőségét kutató, a termelőeszközt előállító ipari beruházások megfontolások nélküli hajszájával. A hatvanas évek elejének lelkes gyorsítási reményei után, azonban folyamatosan lassult a magyar gazdaság. A pártállam vezetői úgy érezték: valamit tenniük kell, mert különben „a szocializmus alapjainak lerakását” nemrégien ünneplő rendszerüknek idővel újra meginoghat a stabilitása.

1954-ben, majd még inkább 1957-ben magyar közgazdászok sora javasolta, hogy a gazdaság-irányítás eszköztárában a direkt tervutasítások helyére piaciabb megoldásoknak tetsző közvetett

pénzügyi szabályozók kerüljenek. A hatvanas évek derekán Csehszlovákia, sőt a Szovjetunió is gazdasági mechanizmusreformokon gondolkodott. A közgazdászok a gazdasági hatékonyság jelentős javulását várták a változtatásoktól, a kényszerhelyzetbe került első titkár ezért az átalakítás mellé állt. Nem feltétlenül értette a javaslatok minden részletét, ám ösztöneivel tökéletesen megéreztte, hogy a hagyományos államszocializmustól idegen eszközöket vesz igénybe az életszínvonal további javítása, tehát az állampárt hatalmának megerősítése céljából. Ezért a döntéshozók eleve fékek sorát rakták be a gazdasági mechanizmus reformjába, és az óvatosan egyidejűleg pedzegetett politikai reformokból szinte egyedül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek érdekképviselőének (TOT) 1967-es megalakítása valósulhatott meg.

A reformmal nem született szocialista piacgazdaság, inkább valamiféle sajátos többoldalú alkudozáson alapuló adminisztratív mechanizmus keletkezett, amelyben piaci elemek is megjelentek. A vállalatvezetők, a mozgékonyabb munkavállalói csoportok érdekérvényesítő képessége megerősödött, a központi gazdaságirányítás kevésbé tudta kikényszeríteni akaratát. A dinamikusabb kisebb vállalatoknál, szövetkezeteknél többletjövedelmek keletkeztek, a szocializmus „nagyipari fellegvárainak” régi gondjai viszont még élesebben jelentkeztek. A nyereségérdekeltség új rendszerét már az első év után alaposan visszavágták, a kiemelt nagyvállalatok munkásai központi béremelést kaptak. A rendszere fellazulására azonnal reagáló Kádár János szovjet követelésekre is hallgatva már 1971-től a reformok részleges visszavételéről és a legkarakteresebb reformereknek a hatalmi centrumból való kiszorításáról határozott. Ám a vágyott többletnövekedés sem a reformok, sem az ellenreformok idején nem igazán mutatkozott. Talán a magyar vállalatok alkalmazkodóképessége javult némileg, és főleg a rendszer lett érezhetően élhetőbb és szabadabb. A gazdasági reform után vált Magyarország véglegesen az alkudozás és szabálykerülés hazájává.

A felsőbbsséggel való alkudozás az államszocializmus eredeti modelljében is létezett, de az elvileg nem volt legitim. A gazdasági reform azonban a rendszer lényegévé tette az alkut. Igazi piac, valódi tulajdonosok, nemzetközi verseny és világpiaci árak nélkül az egyezkedés emelkedett a legfőbb szabályozó erővé. A mindent átjáró krónikus hiány még az egyébként gyengén konfliktusképes csoportoknak is érdekérvényesítési esélyt hagyott. A kezdetben mindent megforgatni akaró kommunista elszánásból a megszerzett uralmát féltő, ezért mindenki kedvében járni óhajtó, jól és gazdaságosan kormányozni kívánó gyakorlatias hatalom lett. A korábbi egyértelmű orientációját veszített állampárt pragmatizmusa azonban nem adhatott világos iránymutatást a teendőkről. A folyvást a rendszere végső ellentmondásaival szembesülő Kádár János keménykezű főnökből egyszerre a status quo-t védő, kifejezetten konfliktuskerülő, nehezen döntő, majdnem minden fontosabb társadalmi csoportnak kompenzációt ígérő vezető lett.

A pártállam korábban ellentmondást nem tűrő hatalma lassanként „elkocsonyasodott”, szerveit átláthatatlan részérdekek özöne járta át. Az MSZMP kormányzóképesége folyamatosan gyengült. Egyedül csupán a széttartó különérdekek közepette mégis csak szükséges végső döntéshozó pozíciójában tevékenykedő Kádár János tekintélye maradt meg, sőt növekedett egészen a nyolcvanas évek derekáig. Magyarország „nagy integrátorát” a nyugati világ vezetői, sőt a magyar emigráció egy része is a régi magyar leleményesség és józanság pótolhatatlan letéteményesének látta. Az első

titkár pályájának második felében már a régi monarchiabeli klasszikus centrum-politikával egyensúlyozott a részérdekek áradata és a pártjának különböző vezetői között.

Mindent egybevetve évtizedeken át igaznak látszott a kádári mondat: „aki dolgozik, az boldogul”. Alig két évtized alatt roppant erőfeszítéssel magyarok milliói emelkedhettek fel az évszázados proletárlétből. Új civilizációs vívmányok sokasága ért el az emberekhez. A magasabb státusú családokéval egybevethető kiszámítható jólétben és biztonságban kétkezi dolgozók és kis egzisztenciák akkora tömegei élhettek, mint korábban és a rendszer összeomlása után sohasem. Ám a magyar fejlődés egy általános világtendencia része volt. A középosztályosodás a nyugati jóléti államokban még messzemenőbben érvényesült.

Az államszocializmus válsága

Az érdekkiegyenlítés- és egyeztetés végre megtaláltnak gondolt kádári metódusai az örökkévalóságig tarthattak volna, ha a magyar gazdaság évről-évre megtermeli a működtetéséhez elengedhetetlen többlet javakat. Ám világgazdaság két olajválság képében megmutatkozó növekedési és jóléti aranykorának végét hozó fordulata a legerőteljesebben „a leggyengébb láncszemet”, a pártállam rendszereit rendítette meg.

Kezdetben a kelet-európai államszocializmusok még azzal ámították magukat, hogy a térségbeli KGST-önellátás megszilárdításával a határaikon meg tudják állítani a világgazdaság változásait. Mi több, az átmenetileg különösen olcsóvá vált nyugati hitelek felhasználásával folytathatják az életszínvonal állandó emelését célul tűző politikájukat, és a hitelekkel még a világpiaci versenyképességüket megalapozó nagyberuházásokra is futja majd. Ám hamarosan kiderült: az államszocialista rendszerek nem képesek az alkalmazkodásra. A Szovjetunió egyre kevésbé volt hajlandó a világpiacra jól eladható nyersanyag-, főleg olajszállításait változatlan áron kicserélni a nemzetközi piacokon jobbára eladhatatlan kelet-európai termékekkel. A nyugati hitelek felvételével minden korábbinál inkább világpiaci megméretésre kényszerülő országok kettős szorítás alá kerülve a hetvenes évek második felére csaknem megoldhatatlan gondokkal néztek szembe. Lengyelországgal vagy Romániával egybevetve az óvatosabb Kádár-rendszer még nem is járt a legrosszabbul, ám nemzetközi fizetőképessége megvédéséhez, így is rendkívüli intézkedésekre kényszerült.

A sokáig csaknem mozdulatlan, majd lassan emelkedő fogyasztói árakat 1979-ben egyetlen intézkedéscsomaggal mintegy tíz százalékkal emelni kellett. Ekkortól szűnt meg többek között a rendszer egyik máig emlékezetes szimbóluma, a 3,60-as kenyér. Véget ért a majdnem folyamatos életszínvonal emelkedés két évtizedes korszaka: 1978-tól a reálbér már csökkent vagy stagnált, és csak néhány évben emelkedett. Máig hatóan nekilendültek a finanszírozhatatlan államháztartási hiányból következő elkerülhetetlen megszorítások és a rájuk épülő piacosító reformok, majd a bajok némi enyhülése utáni újabb költségvetési túlköltségek mind gyorsabban következő ciklusai. Ekkortól már nem volt megállás, a Kádár-rendszer már nem tudta megállítani romlását, pedig időről-időre újabb korlátokon átlépve tulajdonképpen nagyon igyekezett. Gazdasági munkaközösségek és kisszövetkezetek formájában legalizálta az informális gazdaság egy részét, és egyébként is mind tágasabb teret nyitott az egyéni vállalkozások előtt. Veszélyes finanszírozási gondjai enyhülését remélve 1982-ben

vállalta a Nemzetközi Valutaalap, 1983-ban a Világbank tagsággal járó kötelezettségeket. Ám a világgiazi nyitás csak még nyilvánvalóbbá tette a magyar gazdaság alacsony hatékonyságából fakadó eredendő versenyképtelenségét. Minden reform és megszorítás ellenére az ország csupán adósság-állománya ciklusonként ismétlődő emelkedésével tudott mégis talpon maradni.

Az orvosolhatatlan bajoktól szenvedő államszocialista rendszer elérkezett reformálhatósága végső határáig, mégis a világ szemében az élenjáró magyar reformállam talán éppen ekkor jutott nemzetközi elismertsége csúcsára. Gorbacsov felemelkedése után, még a korábban vele szemben általában bizalmatlan Szovjetunió is számos magyar tapasztalatot hasznosítani kívánt. A hatalom 1956-os megszerzésének és megtartásának tudásával azonban Kádár János jobban ismerte rendszere lehetőségeit, mint az államszocializmus megreformálhatóságában idealistán bizakodó új szovjet pártfőtitkár. Kádár János igazán tudhatta, amennyiben a rendszerétől idegen gazdasági és politikai erők elszabadulnak, akkor azok a legkisebb hézagon át is felforgathatják az egész berendezkedést. Fokozódó aggodalommal nézte tehát Gorbacsov glasznoszty és peresztrojka, nyíltság és átépítés kampányait. Közben azért azt is értette: rendszerének állampolgári elfogadottságát máris kikezdte az életszínvonal romlása, ezért más hihető javaslat hiányában, jobb híján mégis beleegyezését adta az ismétlődő piacosító reformokba.

Kádár János még alighanem komolyan hitte: az államszocializmus a magafajta kisemberek számára a létező világok legjobbika. Ám a nyolcvanas évek derekára már többnyire eltűntek mellőle a hozzá foghatóan nagyon alulról felemelkedett, a rendszer megszilárdításában segédkező vezetőtársai. A sokszor már szabályos felsőoktatási végzettséggel induló, a pragmatikus hatalompolitikában felnőtt, karrierorientált fiatalabb pártállami apparátusiak messze kevésbé érezték magukénak a kisemberek vágyait. Miközben egyre biztosabban felfogták: hatalmuk megvédéséhez csaknem mindeknek változnia kell. 1987-ben az új miniszterelnök, Grósz Károly már a magyar kapitalizmus későbbi alaptörvényeit fogadtatta el a pártállam régi gépezetével. Megszületett a majdani privatizációt megalapozó társasági törvény, a piacgazdasági jövedelem- és általános forgalmi adószabályozás, a nemzeti bank kettéválasztásával létrejöttek a mai kereskedelmi bankok.

Grósz Károly a későbbi kínai-modellhez némileg hasonló berendezkedésben gondolkodhatott: erővel is megvédeni remélte az állampárt hatalmi pozícióját, számos stratégiai vállalatot állami kézben akart megőrizni, egyébként jelentős külföldi tőkebevonással a hazai menedzser és funkcionárius elit tulajdonossá válására, valamint széles kisvállalkozói csoport felemelkedésére készült. A tetterős miniszterelnök a rendszer bajaira átfogó megoldást ígérő elgondolása akadályozójának láthatta a folytonosan aggályoskodó „Öreget”, Kádár Jánost. El tudta magát képzelni az ország valódi vezetőjének, ezért szovjet segítséggel és jóváhagyással felváltására tört. Úgy vélhette: Kádár tisztos visszavonulásával és a hozzá kötődő maradék régi gárda eltávolításával még dinamizálható és ezzel megmenthető az MSZMP hatalma.

Magyarország sorsát négy és fél évtizedre kijelölte a térség szovjet befolyási övezetbe kerülése. A történeknél lényegesen kedvezőbb forogatókönyveket nehéz elképzelni. A magyar társadalomnak engedett nagyobb szabadság hamarjában olyan igényeket kelthetett volna, amelyeket a Szovjetunió a nyolcvanas évek derekáig a Varsói-szerződés országaiban sehol sem viselt el. Az államszocializmus hazai formája intézményrendszerében és valóságos gyakorlatában sajátos helyi változata volt a köz-

tes-európai pártállamoknak. A magyar történelemben szokatlanul nem csupán a rendezett hatalomváltást zárta ki a berendezkedés logikája, hanem a nyílt közéleti pluralizmust sem tűrte el. A konszolidálódott Kádár-rendszer folyamatosan engedményeket tett, helyet hagyott a részérdekek nehezen átlátható alkujának, de sosem egyezett ki valóságosan népével.

A dualizmus korában Magyarország az egy főre jutó bruttó hazai termék nagyságát tekintve a szegényebb európai országok közé tartozott, némileg le volt maradva Olasz- és Írországtól, ám egy kissé megelőzte Finn- és Spanyolországot, miközben messze előtte járt Portugáliának és Görögországnak. Míg Magyarország 1910-ben az osztrák egy főre jutó bruttó hazai termék 60,8 százalékán 1938-ban 74 százalékán állt, addig 1970-ben annak 51,6, 1980-ban 45,8, 1990-ben 38,2 százalékára esett vissza. Míg Magyarország egy főre jutó bruttó hazai terméke 1910-ben éppen 2000 dollár volt, addig Olaszországé 2332, Finnországé 1906. Ez a szám Magyarország esetében 1990-re, 6459-re, Olaszország esetében 16313-ra, Finnország esetében 16866-ra növekedett. 1945 és 1975 között, de több tekintetben egészen 1990-ig Európa szovjet zónán kívüli államai történelmileg kivételesen erős konvergenciát mutattak, a lemaradt nemzetek jó esélyt kaptak a gyors felzárkózásra. Ebből a lehetőségből hazánk kimaradt, és 1990-re minden korábbinál távolabb került nem csupán a kontinens centrum országaitól, hanem a régebben hozzá leginkább közelálló államcsoporttól is.

A magyarok többsége mégis általában jó érzéssel tekint vissza a letűnt Kádár-korszakra. Az országnak a dualizmuskori „boldog béke évektől” annyi rendszerváltozással, világháborúval, világváltsággal, megszállással, forradalommal kellett szembenéznie, hogy a mindezt átélő generációk fölöttébb megbecsülhették a kádári konszolidációt. A hatvanas évekig nemzedékek sorának lehetett tapasztalata: a családok még oly reálisnak látszó hétköznapi számításait is visszatérően keresztülhúzza valamilyen elháríthatatlan külső erőhatalom. Az emberek 1914 után először a Kádár-rendszerben érezhették évtizedeken át, hogy az adott körülmények között értelmesen kitűzhető céljaikat roppant erőfeszítésekkel elérhetik. Akarásuk, fáradozásuk legalább részben meghatározhatja jövőjüket. A XX. század történelmének ismétlődő viszontagságai után a hatvanas évektől a magyar kisember valamennyire végre visszahódíthatta magának a saját életét. A kiszámítható célba érés biztonságának valós élménye teheti ma is számos állampolgár részére minden társadalmi változás mércéjévé a kádári évtizedek „aranykorának” emlékét.

A hatalom azért változtatna, hogy maradhasson

A gazdasági reformokat politikai nyitással megtámogatni kívánó reformértelmisség a hetvenes évek közepétől mind bátrabb intézményes módosításokat javasolt az érdekmegjelenítés mechanizmusai-ban. Belső szakértői anyagaikban a legmerészebb reformerek a rendszer fellazulását egyfajta kettős hatalommá remélték fordítani. Ám a főhatalom legfőbb gyakorlójának, Kádár Jánosnak nem voltak illúziói rendszere természetét illetően: minden tapasztalatával pontosan tudta, hogy egyetlen szabadon hagyott hézagocska is archimédeszi ponttá válhat az államszocializmus felforgatására. A társadalom öntevékenysége ezért mindvégig az állam figyelő tekintete, ellenőrzése mellett növekedhetett. Az egyesülési jog például úgy vált idővel egyre szigorúbbá, ahogy az állampolgárok lassanként rá mertek kérdezni törvényes jogaikra. A könnyítések és reformok élhetőbbé tették a magyarok életét, de az államszocializmus hatalmi szerkezete, minden jó szándékú értelmiségi bizakodás ellenére,

lényegileg megreformálhatatlan volt. A nyolcvanas évek derekának és végének reformtervezetei így inkább egy berendezkedés végjátékát jelentették, és kevésbé a későbbi rendszerváltás eszméit hordozták. A közjogász szakma alapján véve egy későszocialista alkotmány megalkotására készült.

A nyolcvanas évek ideái mégis máig hatóan befolyásolják a hazai politikai gondolkodást. Az államszocializmus utolsó évtizedeiben minden valamire való szakma igyekezett újraépíteni és intézményesíteni önállóságát. Általánossá vált a nézet: az egyes hivatások gyakorlói tudják a legjobban, mi a teendő területükön, abba kívülről a „politika” ne szóljon bele. Adja oda a pénzt, aztán hagyja a „szakmai-testületi” szempontokat érvényre jutni. Ugyanígy csaknem minden település, megye vezetője igyekezett bővíteni mozgásterét. A főhatalom kérdése tabunak számított, így évtizedekig a demokrácia maximumának látszhatott a szakmai és települési öngazgatás lehető kiteljesítése, továbbá a mindent átható korporatív alkudozás intézményesítése.

Hasonlóan a nyolcvanas években indult, és a normatív „konszenzusos demokrácia” modell rendszerváltás utáni igényéig futott a „naiv demokrata” eszmék értelmiségi térhódítása. A pártállam nyomasztó túlsúlya után sokan a politikát és a hatalmat valahogyan megpróbálták volna szublimálni. Az államszocializmus csendje után a hangoskodó pártoktól viszolygó, a parlamentarizmust nem igazán értő közvélemény vágyait kifejezve az ütközéseket és a döntés felelősségét szerették volna feloldani a reformerek tudós javaslatait megvalósító „szakértő kormányzásban”, a mindenkire kiterjedő folytonos alkudozás és megegyezés rendszerében. Az alkotmányosság helyreállítása után is minél szűkösebb hatáskört kívántak adni a kormánynak és a parlamenti többségnek. Ezt a keveset is szerették volna kikerülhetetlen jogszabályi automatizmusokkal tovább korlátozni, miközben a legtöbb ellenhatalmat óhajtották beépíteni az alkotmányos intézmények közé. A lehető legarányosabb választási rendszert, autonómiák sorát, civil megoldásokat és bőséges közvetlen demokráciát akartak.

A rendszere gazdasági kilátástalanságát mindjobban felmérő állampárt Kádár János leváltása után egyszerre fordulatról és reformról nyilatkozott. Ám sokáig távolról sem szeretett volna tényleges politikai rendszerváltást. Később is csak nyomás alatt engedett, és többnyire sodródott az eseményekkel. Előbb a „demokratikus szocializmus” néhány évvel korábbi értelmiségi konstrukciói felé hajlott. Majd a főhatalom csaknem érintetlen megtartásának szándékával, a hajdani koalíciós évek gyakorlatának megfelelően, társutas pártok után nézett. Vérbeli politikusként egyedül talán az új pártfőtitkár, Grósz Károly értette meg a kettős hatalom tartós fenntartását javasló értelmiségi elképzelések képtelenségét.

A mindjobban mozgolódó, gyülekezési és egyesülési jogával egyre inkább élni kívánó társadalommal szemben az első, 1988 nyarán készült kormányzati törvénytervezetek kifejezetten a szigorítás szándékával készültek. Csakhogy rendelkezéseiket a közvélemény elismerésére vágyó, ám örökösen vitákra kényszerülő igazságügyi vezetők már nem tudták, akarták megvédeni a fel szabaduló nyilvánosság előtt. A nagyközönség előtt elmondott ellenvélemények hatására újra és újra átdolgozott tervezetek mind nagyobb teret ígértek a közéleti önszerveződés számára. Törvénybe foglalásukkal az Országgyűlés már 1989 elején lényegileg szabaddá tette a gyülekezési és egyesülési jogot. Több tekintetben valami hasonló történt a hivatalos alkotmánytervezetekkel is. Az ál-

lampárt vezető szerepét még rögzítő első javaslatok háromnegyed esztendő alatt eljutottak egyfajta utószocialista alkotmányosság igenléséhez.

A hatalom azonban ez után sem kívánta a magyar parlamentarizmus helyreállítását, nem akart politikai váltógazdaságot és módszeres hatalommegosztást. Az alkotmány nem lett volna közvetlenül hatályos jog. Az emberi jogokat a brezsnyevi Szovjetunió által is aláírt ENSZ egyezségokmányokból átvett határozatlan jogfogalmak alapján korlátozhatta volna a törvényhozás. A felállítani javasolt Alkotmánybíróságnak nem szántak egyértelmű jogszabály-megsemmisítő felhatalmazást. A tervezet megfogalmazóit alapvetően a hetvenes-nyolcvanas évek demokratizáló értelmiségi elgondolásai vezették. A javaslat iránya jobbra megfelelt a magyar társadalom korabeli ösztöneinek. Számos megfontolásában a két világháború közötti időszak antiparlamentáris korporatív elképzelései köszöntek vissza.

A hatalom tervezetei tudomásul vették a vélemény- és sajtószabadságot, a pártok létezését. Elképzelésükben a képviselői érdekérvényesítés, kijárási mellett az Országgyűlés feladata lett volna, hogy egyfajta politikai „dühöngőként” színpadot adjon a pártok küzdelmeinek. De a képviselőház mellé nyomban odakerült volna a különböző szakmák-hivatások, érdekképviselések, egyházak, községek és önkormányzatok, kisebbségek második kamarája. A közvélemény vágyainak megfelelően a „szakmaiság” felülkerekedését ígérve a demokratikus „politika” civódásain. A hivatalos tervezet egyébként is megerősíteni remélte a részérdekek folytonos alkudozását intézményesítő korporatív megoldásokat és testületeket. Már akkor országos bírói önkormányzat felügyelete alá kívánta helyezni a bíróságok működését. Államfői vagy állampolgári kezdeményezésre tág helyet óhajtott hagyni a népszavazásos megoldásoknak. A kormány feladata döntően a gondokkal terhelt gazdaság és a konfliktusos társadalompolitika ügyeinek vitele lett volna. Ám, hogy a különérdekek szabdalta országot valami mégis egybefogja: fel akarták állítani a hét vagy nyolc esztendő között közvetlenül választott, jókora hatáskört, köztük parlament-felosztási jogot gyakorló államfő intézményét. A francia ötödik köztársaságra hivatkoztak, ám valójában inkább Kádár János egykori „nagyintegrátori” pozícióját modellezték, és ezt kívánták az új alkotmányos berendezkedés valóságos súlypontjában megtartani. A hivatalos alkotmánykoncepció átgondolt rendszer volt: javaslataihoz erősen hasonló megoldások, kevésbé korporatív formában, később lényeges szerepet kaptak számos törlünk keletre vagy délre fekvő ország alkotmányában. Legkifejlettebb formában a Tudjman-féle horvát és utóbb az orosz állam mai gyakorlatában valósultak meg.

1989 nyarára gyakorivá váltak a Budapestre látogató nyugati politikusok és az ellenzéki vezetők találkozói. Ők és a különböző nagykövetségek munkatársai lényegében egybehangzóan óvtak a túlságosan sietős tempótól. A nyugati diplomácia, mint általában kifejezte a stabilitásban való érdekelttségét. Többen egyértelművé tették, a legjobbnak azt gondolnák, ha az opposíció a reform kommunistákat támogatná, és nem tenné szakadatlanul próbára a pártállam tűrőképességét. Látszott, magánemberként rokonszenveznek az ellenzéki törekvésekkel, de aggódnak az 1981-es lengyel történetek magyarországi megismétlődésétől. Egyáltalán nem számoltak a keleti blokk államrendszerének felbomlásával, viszont annál inkább tartottak attól, hogy az esetleg viharos szembeállásba forduló fejlemények veszélyeztethetik a gorbacsovi Szovjetunióval való jó viszonyukat.

1989-ben időben közelebb voltunk a lengyel szükségállapothoz, mint most Orbán Viktor első kormányához. Korábban az államszocializmus érdemi átalakítására tett minden kísérlet tragédiába torkollott. 1989 nyarán még egyáltalán nem látszott a térségbeli kommunizmusok gyors összeomlása. Úgy tetszett viszont: talán létezik egy keskeny lengyel és magyar különút, amelyet megfontoltan megtalálva, a határozott nyomásgyakorlás és a kompromisszumkötés bölcs párosításával, talán mégis el lehet jutni egyfajta valóságos demokratikus fordulathoz.

A Kerekasztalban egyesült ellenzék eredetileg semmiképp sem kívánt alkotmányozni. A pártállam számára javasolt érdemi tárgyalásokon kizárólag a nyílt kimenetelű választások előfeltételeiről akart megegyezni. A történelmi magyar közjog régi szóhasználatát felélesztve, megállapodást kívánt kötni a demokratikus átmenet „sarkalatos törvényeiről”: a választójog, a pártalapítás és -finanszírozás, a vélemény- és sajtószabadság szabályairól. Magát az Alkotmányt csak annyiban óhajtotta érinteni, amennyiben törölni kívánta abból az államszocialista berendezkedés fundamentumait rögzítő, büntetőjogilag is védett alaptételeket, továbbá megteremteni remélte a politikai szabadságjogok valóságos rendszerét. A közjogi alapszerkezetről, a hatalommegosztás nagy intézményeiről még csak tárgyalni sem kívánt. Mindezek új alkotmányba való foglalását a szabadon választott Országgyűlés feladatának látta. Ezzel szemben a pártállam előbb egyoldalúan, majd később egyfajta formátlan kiegyezéssel végleges alaptörvényt akart adni a roppant társadalmi átalakulás előtt álló országnak. A valóságos tárgyalásokra az ellenzéknek úgy kellett rákényszerítenie a hatalom gyakorlóit.

1989 augusztusára egyértelművé vált: a megegyezést a pártállam képviselői legalább részleges alkotmányozáshoz, döntően az államfő mielőbbi megszavazásához kötik. Végül sikerült megtalálni azt a megoldást, amellyel el lehetett jutni a megállapodás aláírásáig. Az ellenzék beleegyezett az államfői intézmény alkotmányba foglalásába, azzal a feltétellel, hogy ez a parlamentáris elnöki jogkört megállapító 1946-os törvény alapulvételével történjen. Hamarjában felállításra került még néhány garanciális intézmény: az Alkotmánybíróság és a számvevőszék. Ám az ellenzék továbbra is ragaszkodott az alaptörvény ideiglenességének elvi rögzítéséhez, és változatlanul csupán a legszükségesebb változtatásokra hajlott.

A parlamentáris kormányzás elkezdéséhez elengedhetetlen további alkotmányos szabályokat az 1990 áprilisának végén sietve megkötött, majd a frissen megválasztott Országgyűlés több mint négyötödös többségével alkotmányba foglalt MDF-SZDSZ megállapodás fogalmazta meg. Ez hiába alapult a korlátozott módosítás elvén, megoldásainak eredményessége tovább csökkentette az átfogó alkotmányozás esélyét. A politikai verseny gyors kiéleződése már 1990 őszétől hosszú időre csaknem lehetetlenné tette a további kétharmados törvényalkotást. Ezzel elenyészett a valóban új alkotmány megalkotásának lehetősége, viszont tovább folytatódott a részleges módosítások gyakorlata. Mint történelmünkben már annyiszor: az eredetileg provizórikusnak szánt megoldás vált tartóssá. A régi és az új rend közötti békés átnövés nem kedvezett az új kezdetet ígérő átfogó alkotmányozásnak. A rendszerváltás alkotmánya pontosan olyan, mint a magyar demokratikus átmenet: nem egy világos politikai fordulat révén előállt tiszta lapra íródott.

A demokratikus fordulat vezérlőeszméi

Az olykor romantikus közjogi nézeteket képviselő ellenzéki pártokat a magyar parlamentarizmus helyreállításának eszméjével lehetett összefogni. A szükséges összhang megteremtése után az opozíció már modern működőképes alkotmányosságot akart: nem „konszenzusos demokráciát”, hanem versengő többpártrendszert, politikai váltógazdaságot, cselekvőképes kormányzást, kiterjedt hatalommegosztást és közvetlenül hatályos alkotmányt kívánt. Az ellenzék abból indult ki, hogy Magyarországon aligha lesz egyhamar az alkotmányosság önmagáért való érték. A jogállam rászorul az eredményesség általi igazolásra, a várható súlyos gondok hathatós kezelése nélkül a választók elfordulhatnak a demokratikus eljárásoktól. Ezért az államhoz fűződő paternalista várakozások közepette úgy szükséges a korábbi hatalomkoncentrációt felváltani az osztott hatalom plurális rendszerével, hogy közben az állam egészének cselekvőképessége javuljon, a végrehajtó hatalom ellenőrzöttsége együtt járjon a kormányzat tényleges megerősödésével.

Az állam cselekvőképességét a rendszerváltás alkotmánya nem a néppel közvetlenül kommunikáló államfői intézménytől várta, hanem inkább az érvek és ellenérvek folytonos versenyének kitett, a parlamentnek felelős, erős kormánytól remélte. A korai tömegdemokráciák demokratikus túlzásainak veszélyes következményeitől tartva, a bonni alaptörvény tapasztalatait hasznosítva, biztos parlamenti háttérrel rendelkező kormányzást kívánt, amellyel szemben azonban kívülről erős ellenhatalmakat akart állítani. Mindenkor a cselekvőképesség és az ellenőrzött hatalomgyakorlás egymásnak ellentmondó szempontjainak lehető harmóniáját kereste.

A '89-90-es alkotmány elvetette azt a feltevést, hogy az országos közjó a különböző szakmák, ágazatok, települések alkudozásainak egyfajta eredője lenne. A korporatív megoldásokat a maguk helyén fontosnak tartotta. Ám a mindenkori országos összérdeket a választók szavazatokkal kifejezett akaratában, és a választók felhatalmazása alapján felálló népképviselői eljárásaiban és döntéseiben gondolta megközelíteni. A klasszikus parlamentáris fikciónak megfelelően abból indult ki, hogy a közérdek több mint a részérdekek egyszerű alkuja. A részben többségi választási rendszer kialakításával alátámasztani próbálta a biztos kormánytöbbséget, a négy esztendőig szóló cselekvőképes kormányzást. Amelynek letelte után azonban a hatalomnak újra oda kell állnia a választók elé, akik megkötések nélkül dönthetnek a kormányváltás szükségességéről. A rendszerváltó alkotmányban átfogó megfogalmazást kapott az individuális szabadságjogok rendszere. Az alaptörvény közvetlenül hatályos joggá emelkedett, 1989 végétől érvényesülésén tekintélyes Alkotmánybíróság őrökdi. Hogy az alkotmányosság eszméje az állampolgárok gondolkodását is átjárja, bárki elindíthatta az alkotmánybírósági eljárást.

A rendszerváltó alkotmány alapszerkezete egyértelműen kiállta az idők próbáját. A helyreállított parlamentarizmust nem szerette, de mégis elfogadta a politizáló közvélemény túlnyomó része. Rendelkezései és intézményei végig alkotmányos keretek között tartották a mindinkább háborús észjárás által irányított hazai politikát. Szabályai egyszerre biztosították a kormányzati stabilitást és a választók támogatását elvesztő parlamenti többség leválthatóságát. Általa nemzeti történelmünkben először lehetett az ország tartós tapasztalata a politikai váltógazdaság. Az államszocialista jogi gondolkodást fokozatosan kezdte felváltani az alkotmányosság kultúrája. A jogszabály-ismertető, illetve

a jogszabályváltozásra javaslatot tevő Kádár-korszakbeli jogászi magatartással szemben újraépülőben van a fogalomértelmező, fogalomtisztázó, továbbá fogalomteremtő hagyományos alkotmányjogi dogmatika. Sólyom László elnöksége idején az Alkotmánybíróság roppant elszánással és következetességgel adott tekintélyt az alkotmányosság igényének. Főleg német, máskor egyesült államokbeli példák nyomán néhány esztendő alatt megteremtődtek a hazai alapjogi bíraskodás fundamentumai, a parlamentáris rendszernek megfelelően nyert megoldást az állam- illetve a kormányfő többszöri hatásköri ütközése. Az alaptörvény papiros jogát az Alkotmánybíróság tette a szélesebb közönség számára is megtapasztalható élő joggá.

Az új demokrácia tényleges gyakorlata

A demokratikus fordulat magyar megoldása azonban számos intézménynél a régi rend praxisának részbeni folytatását hozta. Az 1990 utáni alaptörvény-módosítások jobbra jelentékenyen rontottak a kiinduló állapoton. Az 1989-es alkotmányos konszenzus megalkotói eleve igencsak különböző indítatástól vezetve jutottak el a rendszerváltó alaptörvény parlamentarizmusához. A létező szocializmus reformereinek nemigen akadt érdemi kötődése a régi magyar közjogi gondolkodáshoz, a baloldali értelmiség többsége a történelmi magyar állam szimbólumaira általában régóta kifejezetten ellenségesen nézett. A politológus reformerek a rendszerváltás kezdetén általában a nyolcvanas évek világát kívánták egy demokratizált „félelnöki” rendszerbe fordítani. De a parlamentáris jogállam kisszámú hívei is inkább hagyatkoztak a modern nyugati példákra, mint sem építettek volna a lesüllyedt, elfeledett régi hazai parlamentáris hagyományra. A jobboldalon viszont utóbb a kis magyar világ bajai elől mind többen tértek meg a régi Nagy-Magyarország dicsőségéhez, az ősi közjogi gondolkodás Szent Korona tanának egyre inkább mítoszba fordított képéhez, amelyben már nem az országlakosok szabadságjogait oltalmazó parlamentarizmus, hanem a paternalista tekintélyelvűség két világháború közötti formái a hangsúlyosak. Így aztán Csehországgal, vagy részben Lengyelországgal ellentétben nálunk az alkotmányosság helyreállítását alig néhányan tekintették valami korábbi legitim állapot bölcs helyreállításának.

A Kádár-rendszerben a hazai társadalom minden korábbinál inkább megerősödött évszázados hitében: az egyes állampolgár nem képes érdemlegesen beleszólni az ország dolgaiba, az igazán eredményes érdekérvényesítés a személyes ügyességen alapul. Csupán az egyén, a család, legfeljebb még a lakóhely, a munkahely vagy a szakma-hivatás érdeke megfogható. Az ország javára való politikusi hivatkozás már önmagában gyanús: a nemzeti célokért hozott áldozathozatalról a században utóbb általában kiderült, hogy az hiábavaló vagy egyenesen kárt okozó volt. A valós tapasztalatok folyamatos megerősítése után nemzetközi, de még térségbeli összehasonlításban is csaknem kivételes individualizmus jellemzi a kádári évtizedektől a magyar társadalom értékvilágát. Az emberek jelentékeny része személyes vagy kisebb csoportos alkukkal, és főleg leleményes szabálykerüléssel véli elérhetőnek boldogulását.

A jogaikban magukat sértve érző állampolgárok szívesen hivatkoznak az alkotmányra, ám a rendszerváltás rendszerét kezdettől kevésbé érzik magukénak. Az alkotmányosság visszaállítása után hús esztendővel sem hiszik, hogy képesek lennének államuk törvényalkotását érdemileg befolyásolni. Évszázados, de a Kádár-korszakban tovább erősített tapasztalataik szerint továbbra sem a jog-

szabályok által, hanem inkább azokat megkerülve, kijátszva remélnék boldogulni. A pártok versenyében a hatalom adta javakért és előnyökért való hazug marakodást, és nem a közérdek keresését látják. Sokan vélik úgy: hiába cserélődnek állandóan a kormányok, a lényeg mégis ugyanaz marad, a demokrácia nem képes az ország bajainak tényleges megoldására.

A magyarok a térségben egyedülállóan kevésbé vettek részt a demokratikus fordulatban, túlnyomó részüknek nincs karakteres rendszerváltás-élménye. Nem adták hitüket, reményüket a változásokba, nincs közös mítosza a magyar '89-nek. A közvélemény eleve gyanakodva nézett az új pártokra, az első nyílt kimenetelű választásokon a térségben kivételesen alacsony volt a választói részvétel. Amíg az első szabad választáson nálunk a részvétel 65,8 %, a második 68,9% volt, addig például Csehszlovákiában ugyanezen számok 96 majd 86 százalék, Bulgáriában 90,7 és 83,9, Észtországban 96,3 és 84,7, Szlovéniában 97,8 és 85,9, Romániában pedig 86,2 és 76,3százalék voltak.

A kevesek megegyezéseként megalkotott Alkotmányt eleve nehéz volt szeretni. De az ellenérzések 1990 nyaratól gyorsan tovább sokasodtak: a pártok elejétől fogva leginkább a szimbolikus politika terén ütköztek egymással. A rendszerváltoztató kerekasztalok teljes konszenzuskényszere után a kormánytöbbség felszabadult örömmel használta az országházi szavazógépet, és voksolta le az ellenzéket. Örökösen ügyrendi viták támadtak, az opposíció általában eredményesen, de szüntelen perpatvar árán védte meg a parlamenti kisebbség mozgásterét. Az egyfolytában kaotikus polémiákba bonyolódó képviselőház roppant kiábrándulást okozott az akkor még élénken figyelő közvéleménynek. Az emberek úgy érezték, az újdonsült politikusok csak magukkal, és nem velük foglalkoznak. Beszédmódjuk, a napirendre kerülő témák annyira eltértek a megszokottól, hogy a többpárti parlament működésével először találkozó állampolgárok elborzadtak a látványtól. A döntéshozatal zajait gondosan elrejtő kádári évtizedek után a hatalomgyakorlás körüli hangzavar tovább szította az elve is meglévő pártellenes érzéseket.

A legnagyobb megrázkódtatás alighanem a véleményformáló elitet érte. A kádári társadalom működését kiválóan értő értelmiség egyszerre alig ismerte ki magát az új viszonyok között. A szabadon választott kormány a reformértelmiségi küldetéssel nem tudott mit kezdeni. A miniszterelnök látványosan nem tartott igényt tanácsaikra, tüntetően vette semmibe a sajtóban uralkodó nézeteket. A közvélemény alakítói mindjobban meggyűlölték a tőlük teljesen elütő kultúrájú kormánytöbbség vezetőit. Mégis a kádári reformértelmiség döntően nem az MDF-ben, hanem magában a parlamentarizmusban csalódott. Sokáig azt képzelte, a demokráciával tovább gyarapszik társadalmi jelentősége. E helyett a piacgazdaság térnyerése csorbította a nyolcvanas években megszerzett gazdasági függetlenségét, a választók akaratára hivatkozó pártvezérek pedig átléptek véleményén. A médiaelit szerette volna korábbi szerepét változatlan formában megőrizni. Így csakhamar megindult a politika tényleges alakításáért folytatott háború az alkotmányosan erre felhatalmazott kormánytöbbség és a sajtóbefolyás gyakorlói között.

Az idegesen türelmetlen országban hamarjában végletesen kiéleződött a közéleti versengés. 1989-ben a magyar politika talán még az ország előtt járt, ám pártjaink hamarjában ellesték egymástól, hogy a gazdasági átmenet roppant megpróbáltatásaitól szenvedő országban mit is akar hallani a közvélemény. Egyre inkább azok kapták meg a választók támogatását, akik együtt tudtak álmodni közönségükkel. A politikai piac kíméletlen versengésében talpon maradni kívánó politiku-

sok gyorsan tapasztalhatták: közönségük legkevésbé társadalom-átalakító programokról kíván hallani. Inkább reményt óhajt kapni a kényelmes és gyors megoldásról, az állam gondoskodásáról. Arról, hogy a hibát-hibára halmozó, gyarló mindenkori kormányzat elkergetésével egyszerre jobb lesz.

2002 után lett különösen romboló a túlzásba vitt közéleti versengés. A hazai politikában pozitív mondanivaló hiányában mindinkább a rémisztőre festett ellenségkép megrajzolásával lehetséges a legbiztosabban elhitetni, hogy a saját tábor kormányzása minden nyilvánvaló tökéletlensége ellenére kívánatosabb, mint az ellenoldal megrögzött elvetemültsége. A módszeresen ördöginek gondolt vetélytárs megállítása így már olyannyira közérdeknek tetszhet, amelyért szinte bármit meg kell és lehet tenni. Az egymással szembenálló két tábort elsősorban nem a konkrét társadalom- vagy gazdaságpolitikájuk kormányzati pozícióban érvényesülő különbözősége állítja szembe, azok bizony 2010-ig sokban hasonlóak voltak, hanem a kultúrájuk eltérései, a magyar történelem elmúlt évszázadának végletes megítélésbeli különbözőségei mozgatják.

A magát végletesen kudarcosnak érző országban a pártok sietősen behúzódtak a XX. század kezdete óta közéletünk két térfele között tátongó törésvonal két oldalára. A veszélyesen nemzetrontónak érzett másik tábor végleges legyőzésének vágya egyre biztosabban maga alá gyűrt minden más szempontot. Ahogy a dualizmus korában is, a pártok egyre durvább állításokkal illették egymást. Sokszor egészen mást mondanak ellenzékben, mint a lehetőségekhez igazodva cselekszenek kormányon. A politikai küzdelem ismét a fundamentális Jó és a fundamentális Rossz harcára egyszerűsödött, mindkét oldalon túlságosan sokak számára. A túlságos polarizáció váltig erősödő tendenciája sokban hasonlatos a két világháború közötti korai tömegdemokráciák, különösen az első Osztrák Köztársaság történéseihez. A negyedszázad után sem konszolidált társadalomban a parlamenti váltógazdaság szenvedélyes küzdelmei, és a mindenkori kormányt kontrolláló nagyszámú önálló hatalmi ág kontrái következtében sokan a „betartás” alacsony hatékonyságú demokráciáját látják működni az országban.

A második világháborús vereség utáni német vagy japán demokrácia mögül azonban kezdetben még jobban hiányzott a honpolgári elfogadás. Csakhogy az eredmények, a középrétegek folyamatos szélesedését és gyarapodását hozó hallatlan gazdasági siker és a működő parlamentarizmus gyakorlata idővel messzemenően legitimálta az eredetileg kívülről elrendelt fordulatot. Nálunk azonban sem az eredmény, sem a részvétel nem igazol. A régi parlamentáris hagyomány csaknem nyom nélkül kikopott a köztudatból, viszont annál erősebben hatnak a kádári évtizedek szokásai. Hiányzott az elégséges törés a régi államszocialista és az új alkotmányos rend között. A rendszerváltás hazánk történetének alighanem a legnagyobb békebeli gazdasági visszaesésével járt együtt. Az új magyar kapitalizmus két évtized elteltével sem a középrétegeket, hanem a kihívó gazdagságot és a túlságos szegénységet növelte. A térség többi népéhez képest a Kádár-korszakban még magabízó magyar társadalom a kilencvenes évekre a földkerekség egyik lefelé fordultabb nemzete lett. A számtalan kielégítetlen remény hamarjában rászakadt a még csak készülődő politikai szférára, és elejétől fogva veszélyesen túlterhelte a fiatal demokráciát. A magyar politika lefelé húzó szédítő örvénylése választási ciklusról-választási ciklusra csak gyorsul, és egyelőre nemigen látszik, miként lehetne végre tartósan konszolidálni a rendszerváltás rendszerét.